

PREDGOVOR

HRVATSKI STUDIJI - STUDIA CROATICA
SEMINARSKA KNJIŽNICA

Signatura _____

Inv. br. _____

U ovu knjigu uvrstio sam one svoje radove i javne iskaze, ne sve, u kojima se pokušavam odrediti prema aktuelnoj zbilji jugoslavenskog društva, a propitkujući se, prije svega, za šanse socijalističkog samoupravljanja ne samo kao historijske alternative kapitalističkim i etatističkim odnosima već i kao jedinog puta prevladavanja sadašnje krize u ekonomskom razvoju, koja ima i veoma nepovoljne političke i moralne posljedice.

Socijalizam u fazi svog državnog ustrojstva nigdje još nije našao prava rješenja za veću motiviranost proizvođača i za prevladavanje tehnološkog zaostajanja i niske proizvodnosti rada. Stupajući na put socijalističkog samoupravljanja, jugoslavensko društvo, svim onim što je pokušavalo i pokušava, nastoji prevladati upravo tu prvu fazu socijalizma, fazu državnog socijalizma. No još nije uspjelo i ne uspijeva prekoračiti historijski prag, koji vladavinu nad proširenom reprodukcijom s tehnobirokratskog monopola prenosi na samoupravno udruženi rad, s tehnobirokracije na radničku klasu. Koji su uzroci statusa quo, koje je, eto, obilježeno i ozbiljnom ekonomskom krizom i njezinim vrlo nepovoljnim posljedicama i po društvene odnose i po stanje svijesti i po samu dalekosežnu viziju? Nastupilo je vrijeme iskušenja jugoslavenskog socijalizma koji se našao u procijepu između vlastitih velikih zamisli i velikih podbačaja u praksi.

Pokušavam pružati i vlastiti pljedoaje, da nas iskušenja ne skrenu s magistralnog pravca i suprotstavljam se redukciji samog socijalističkog samoupravljanja na neku vrstu »socijalističkog« menadžmenta.

Dakako, pri svemu tome je bitna uloga tzv. subjektivnog činioca, a prije svega Saveza komunističara kao kolektivnog intelektualca, i u kreiranju

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Narodna i univerzitetska biblioteka Bosne i Hercegovine,
Sarajevo

321.74:338.124.4(497.1)
329.15:338.124.4(497.1)
338.124.4(497.1)

ŠUVAR, Stipe
Vrijeme iskušenja / Stipe Šuvar. – Sarajevo : Oslobođenje, 1988. –
489 str. ; 20 cm. – Politička biblioteka)

ISBN 86-319-0108-3

svijesti o putu razvoja, o rješenjima koja su konkretno historijski moguća, o pridobijanju radničke klase i naroda za tu svijest (jer, kada ideje ovlađaju masama, kao što je Marx pisao, postaju materijalna snaga) i u poticanju i organiziranju društvene prakse kao revolucionarne prakse.

Pokušavam ukazati i na insuficijenciju misaono-praktičnih dosega Saveza komunista u analizi novijih momenata u razvoju suvremenog svijeta i socijalizma u svijetu, te u povezivanju svjetsko-epohalnih tendencija sa zadacima razvoja našeg društva.

U svojoj cjelini ova je knjiga prožeta kritikom aktuelne zbilje jugoslavenskog društva iz ugla, da upotrebimo riječi E. Kardelja, »zametka sutrašnjeg dana u današnjem danu«. Pristupajući društvenim problemima sa stajališta te kritike, određujem se time, izravno ili posredno, prema drugim vrstama kritike, koje inače u bujicama preplavljuju našu društvenu scenu, kao što su, na primjer, kritika sa stajališta izostalosti socijalizma, kritika u znaku apologije robne proizvodnje i ekonomskih zakonitosti, kritika u znaku zabrinutosti zbog »kapitalističke restauracije«, kritika sa stajališta konstrukcije socijalističkog samoupravnog načina proizvodnje, kritika koja polazi od teorija »modernizacije« i »civilizacijskog pomaka«, kritika sa stajališta pomanjkanja i kršenja ljudskih prava i sloboda, kritika u znaku zahtjeva za civilnim društvom i vladavinom prava, kritika iz ugla zalaganja za vladavinu scientokracije kao »najnaprednije frakcije svjetske buržoazije«, kritika u znaku apologije naučnotehničke revolucije same po sebi, kritika iz ugla apoteoze ili pak negiranja nacije, kritika sistema kao tobožnjeg kreatora društvenih odnosa, kritika društva kao proizvoda lukavstva političkog uma, itd.

Kritički pristup društvenim odnosima i društvenom razvoju iz ugla »zametka sutrašnjeg dana u današnjem«, kojeg se nastojim pridržavati, pa i u radovima i u ovoj knjizi, ujedno predstavlja i kritiku kritike, a u što sam se posebno upuštao samo u nekim radovima. Za sistematsku kritiku našeg puta društvenog razvoja i ujedno onih vrsta društvene kritike koji ga dovode u pitanje, tako da nude vraćanje, odnosno prelaženje na ekonomske i političke kolotečine kapitalističkog društva, ili pak i održanje i ovjekovječenje državno-jednopa-

rijskog socijalizma, bilo bi inače potrebno i mnogo snage i mnogo vremena.

Najopsežnije štivo u knjizi je poslužilo kao podloga jednom mom referatu na sjednici CK SKJ, ali i ono, kao i sva ostala, nosi autorski pečat i pretpostavlja autorsku odgovornost pred javnošću.

Radovi su ispisani i pred javnost iznijeti u raznim povodima i prigodama u vremenu od februara 1986. do decembra 1987. Na uvodno mjesto uvrstio sam jedan svoj intervju.

Ova se knjiga u neku ruku nastavlja na moju knjigu »Pitanja kontinuiteta« (»Globus«, Zagreb 1986).

Zahvalan sam Nijazu Durakoviću i Nandoru Majoru na povoljnim recenzijama, a »Oslobodnju« i »Globusu« na prihvaćanju rukopisa i štampanju knjige.

Stipe Šuvar

UMJESTO UVODA: KAKO STVARI STOJE

– Što se to danas događa u jugoslavenskom društvu?

– Svi tvrdimo da je naša zemlja u dubokoj krizi. Po nekima to je samo ekonomska kriza, a po mnogima i politička i moralna. Već sam se o tome izjašnjavao: radi se o krizi razvoja zbog toga što je nekoliko decenija socijalističko samoupravljanje bilo bez svoje stvarne materijalne osnove. Sredstva proširene reprodukcije uzimala je i raspoređivala država, a pred dvadesetak godina deatizaciju se pokušalo postići prenošenjem, tih sredstava na banke i kreditni sistem. Otada traje isisavanje pretjerane količine viška vrijednosti iz materijalne proizvodnje i on se koncentrira i cirkulira u jednom osamostaljenom kreditnom sistemu pod jakim tutorstvom državnih faktora na svim razinama, od općine do federacije.

Pri tom se pojedini dijelovi viška vrijednosti divergentno kreću, što izaziva velike društvene sukobe. U cjelini društva i dalje je dominantan tehnobirokratski monopol nastao sraslošću poslovnih struktura u vrhovima formalno samoupravnih organizacija, u bankarskom sistemu i u državnom aparatu. Stoga zamisao

Razgovor u »Nedeljnoj Dalmaciji« 16. ožujka (marta) 1986. godine. Sugovornik je bio Duško Mažibrada. Zbog dužine čitavog intervjua, u tom listu nisu objavljeni prvih šest pitanja i odgovora, koje ovdje uvrštavamo. »Nedeljna Dalmacija« je kao uvod u razgovor objavila sljedeće napomene: »Stipe Šušar, sociolog, sveučilišni profesor, član Predsjedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Hrvatske, zahvalan je sugovornik. Rekao nam je da inače nerado daje intervjue i da je u posljednje vrijeme odbio mnoge novinare. Ali, da ćemo ipak razgovarati, budući da je to za »Nedeljnu Dalmaciju«. Razgovor smo vodili u snježnom zagrebačkom jutru, u subotu 1. ožujka, a autoriziran je u Splitu prošlog petka, 7. ožujka. U međuvremenu Stipe Šušar je na sjednici CK SKH, pred četiri dana, 10. ožujka, a koja je protekla u znaku demokratizacije kadrovske politike, tajnim glasanjem između više kandidata utvrđen kao jedan od dvojice kandidata iz Saveza komunističke Hrvatske za buduće Predsjedništvo CK SKJ.«

o udruživanju rada nije u ovih 10–15 godina od donošenja tzv. radničkih amandmana na Ustav, a posebno od Ustava i Zakona o udruženom radu, mogla u životu dalje prodrijeti. Svega četiri do pet posto društvene akumulacije troši se na samoupravan način, u rukama samoupravno organiziranih udruženih radnika.

Odatle kriza, za koju neki nude izlaz da treba pustiti zakone tržišta i robne proizvodnje da slobodno djeluju, kao da oni više igdje u svijetu slobodno djeluju, a drugi, zalažući se formalno i za ovu ili onu vrstu samoupravljanja više-manje svedenog na poduzetništvo i participaciju, sanjaju o jakoj ulozi centralne države, koja bi suzbila ojačale republičke države, pa i ojačalu moć općina u borbi za teritorijalizaciju viška vrijednosti.

– Neki govore – to je dosta rašireno mišljenje – da je Ustav iz 1974. kriv za sve, da je on omogućio razvoj policentričnog etatizma, oligarhijski model moći, dogovornu ekonomiju, dugove, ourizaciju, koja nije izišla iz logike proizvodnje, već je propisana, i tome slično. Što mislite o tim tezama?

– Mi možemo napustiti taj Ustav, no upitajmo se kakav bismo donijeli? Je li izlaz u povratku na rješenja koja su bila zapisana u Ustavu iz 1963. ili, možda, i u ustavnim odredbama još ranije? Ili da preuzmемо rješenja građanskog društva, koja ekonomiju tobože sasvim oslobađaju od miješanja države i politike?

Ako svi znamo da u kapitalizmu suvereno djeluju načela profita i ako se njemu vratimo, onda je bila suvišna i uzaludna i sama socijalistička revolucija, a gubi smisao i svaka borba za socijalizam osim ako socijalizam ne bi bio reduciran na socijaldemokratsku formulu o državi blagostanja, dakle, opet radi se o ulozi države koja zahvaća, porezima i na drugi način, jedan dio sredstava i namjenjuje ih u socijalne i obrazovne i kulturne svrhe, kako bi time smanjivala klasne razlike i ublažavala klasnu borbu. Koja rješenja su, dakle, moguća ako se radi o razvoju socijalizma?

Dakako, ako smo marksisti poznato je da socijalizam ima jedini smisao u tome da vodi u susret asocijaciji slobodnih proizvođača, a mi smo pokušali da naše društvo organiziramo u takve asocijacije koje vode prapočecima takvog kretanja u susret asocijaciji slobodnih proizvođača.

Nema razvoja socijalizma kao samotoka. Socijalizam nema vlastite zakone reprodukcije i nužan je subjektivni faktor da »nasilu« osigurava razvoj prema takvoj asocijaciji slobodnih proizvođača. U protivnom sti-

hijno djeluju zakoni ekonomije tržišta i kapital-odnosa i socijalizam se uvijek vraća svom rodnom mjestu, kapitalizmu.

Prema tome, možemo mi galamiti na Ustav, manje ili više, pa i mijenjati sve ili pojedine njegove odredbe, ali je bit pitanja u tome kako ići u takvu budućnost koja osigurava ostvarivanje socijalističkih ideala. Stihijno i spontano se u takvu budućnost ne može stići i nema drugog izlaza nego organizirati društvo tako da onaj tko stvara višak vrijednosti s njime i upravlja i raspoređuje ga.

U protivnom jača snaga države. Vidimo, da i na kapitalističkom Zapadu i na socijalističkom Istoku država okiva proizvodne snage, da sve više arbitrira, a mi – na počecima socijalističkog samoupravljanja – ne uspijevamo također pobjeći od te sudbine. Međutim, jedini socijalistički izazov može biti odumiranje države u upravljanju proširenom reprodukcijom.

Naš Ustav je to pokušao normativno razraditi, a druga je stvar što u realnim društvenim procesima subjektivne socijalističke snage nisu bile sposobne i nisu u ovom trenutku sposobne da izazovu jedan dublji historijski preokret na ovom pravcu razvoja. No, sve to ne znači da od tog puta možemo odustati. On je mukotran i dugotrajan i ne preostaje nam nego da se za njega borimo.

– S tim u vezi ponuđen je Dugoročni program ekonomske stabilizacije kao program izlaska iz krize. Međutim, sve se više govori da je taj program propao odnosno postoje tvrdnje da smo se prodali i pali pod diktat Međunarodnog monetarnog fonda, što je donijelo brojne nevolje? Što mislite o tome?

– Na Dugoročni program gledam iz ugla činjenice da se može raditi jedino o takvoj stabilizaciji, koja krči put primjeni Ustava i Zakona o udruženom radu, dakako, uz promjene konkretnih rješenja i instrumenata koji nisu pogodeni.

Sam sistem socijalističkog samoupravljanja po svojoj prirodi je sistem društvenih promjena i ne može se uspostaviti kao jedan trajan sistem. On u sebi mora implicite sadržavati neprestane duboke promjene.

Osnovne postavke Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije u tom pogledu su više-manje u redu, ali izvedba samog programa stabilizacije bila je, čini mi se, reducirana na skup monetarističkih i administrativno-državnih mjera.

U odnosima proizvodnje sve teče po starome, a samo su institucije i tijela dobili nova samoupravna imena. Pri tom je najbitnije istaći da se zapravo i nije primjenjivao antiinflacioni program iz sklopa Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije, već da se doista i pod diktatom Međunarodnog monetarnog fonda i međunarodnog finansijskog kapitala primjenjivao jedan drugi program, koji nema neke stvarne veze s antiinflacionim programom, definiranim u okviru Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije.

Osnovni je problem koji je iskrasao i koji zasad ne možemo tim metodama, koje se primjenjuju, savladati, problem inflacije. To je naša specifična inflacija, koja nema baš mnogo srodnosti sa klasičnom inflacijom, koja je obezvređivala kamatonosni kapital u korist proizvodnog.

Kod nas je inflacija prije svega posljedica specifične strukture cijene proizvoda, u kojoj svaki proizvođač – zato što nije povezan i udružen s drugima, zato što nije ovladao svojim razvojem – sve troškove proizvodnje nastoji prevaliti na nekog drugog, a nije ničim prisiljen da snižava cijenu koštanja i da se dokazuje na domaćem i svjetskom tržištu.

Utoliko bi bilo opravdano zaoštavati uvjete privredivanja svakog privrednog činioca, ali moramo znati da mi ne možemo desetine hiljada, pa ni stotine hiljada radnika bacati na ulicu, izvan radnog odnosa.

Kada se zagovaraju ekonomske zakonitosti, onda ih moramo staviti u ovaj kontekst. Ja doista jesam za ekonomske zakonitosti i protiv sam socijalizacije gubitaka i spašavanja svega i svačega, ali istovremeno moramo osigurati da i onako ekspropriran radnik ne bude žrtva i da stradava, već da se izborimo za programe razvoja koji bi omogućavali veliku preorijentaciju u proizvodnji i stalno tjerali na verifikaciju na domaćem i na svjetskom tržištu.

Čini mi se da su i žestoki zagovornici ne toliko Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije onako kako je on napisan, već one prakse koja se pod njega dosad podvodila, a međuvremenu shvatili da nema izlaza na pukom zagovaranju tzv. poduzetničkog samoupravljanja, gdje bi tehnokratski vrhovi u ime radnika pravili poslove. To je ono što nas je zapravo u jednom ranijem razdoblju i uvalilo u teškoće, pa prema tome primjenom tog puta mi ne izlazimo iz krize nego se samo vraćamo nazad, na njene početke.

- Kad već spominjete inflaciju, neki ekonomisti tvrde – pa i neki drugi ljudi – da je ona namjer-

no izazvana bolest društva od strane rukovodećih snaga, jer da, navodno, ti inflatorni trendovi odgovaraju upravo neproizvođačkim strukturama i, da tako kažem, vodećim snagama društva, a na uštrb radničke klase. Mogu li se takve tvrdnje prihvatiti?

- Mislim da su to površne tvrdnje. Inflaciju nitko ne želi, a istina je da ona jednoj manjini društva, koja može ubirati zarade od prometa novca, možda odgovara, ali ta je manjina marginalna u društvu.

Kao što sam napomenuo, inflacija je izazvana strukturom naše cijene kakvu nitko u svijetu, izgleda, nema, činjenicom da je kod nas organizacija udruženog rada – mi je možemo zvati i drukčije – taj osnovni privredni činilac, u neku ruku sama konzervativna, da nema stimula za dizanje proizvodnje, da nema ni novca u sadašnjem sistemu u svojim rukama, da nema ni dobrih planova razvoja i stoga je ta organizacija sama po sebi konzervativna, nesposobna za razvoj.

Ta se konzervativnost u neku ruku prenosi na cijelo društvo, a pošto je glad za viškom vrijednosti golema, država priskače u pomoć neprestanim doštampavanjem novca. Novac se doštampava i da bi se zatrpali veliki investicioni ponori, a u uvjetima kada o investicijama još ne odlučuje onaj tko radi na sredstvima ili će raditi sutra na novim kapacitetima koji se podižu, već se odlučuje negdje u simbiozi banka-državni faktor. To je vodilo velikom rasipanju, neracionalnosti investicija i sa svoje strane pospješivalo inflaciju.

Vi imate tu suprotnih dijagnoza i analiza. Recimo, većinska grupa ekonomista optužuje državu i politički faktor kao takav za inflaciju, a mislim da je lako tu galamu stvarati. Kad ih pitate za izlaz, onda jedino što odgovaraju jest to da se mora doći do realne kamate. Eto, mi smo u trci za realnom kamatom obezvrijedili dinar prema dolaru za više od 15 puta, a da se nismo osposobili za veći izvoz u svijet. Znači, tajne naše situacije su u dubljim sferama proizvodnih odnosa.

- Svjedoci smo u današnjim danima velikih rasprava o Kritičkoj analizi funkcioniranja političkog sistema. Čuju se tvrdnje u pojedinim raspravama i krugovima kako je to kršjizica o kojoj nije vrijedno razgovarati, jer da se bavi samo problemima funkcioniranja sistema, a ne i pravim problemima – uzrocima zbog kojih je on neefikasan odnosno zbog kojih smo na neki način u današnjoj krizi. Što mislite o tome?

- Taj je dokument dosta oštar u ocjenama stanja, a nešto slabiji u predlaganju rješenja. Koliko pratim javnu raspravu, mnogi upiru prstom i na njegov nesklad sa Dugoročnim programom stabilizacije, te pišu i govore da su to dva programa, čak i suprotna, divergentna u odnosu na sudbinu društva i razvoj.

Mislim da u izvedbenim i normativnim rješenjima u našem sistemu socijalističkog samoupravljanja ima mnogo toga pogrešnog što treba hitno napustiti i »Kritičku analizu« treba uzeti samo kao podlogu da se što prije te promjene izvedu. Napuštanje samog političkog sistema socijalističkog samoupravljanja nije pak moguće ako naša zemlja ne namjerava promijeniti svoje društveno uređenje i vratiti se ili u jaki državni socijalizam ili otvoriti se prema snažnijoj restauraciji kapitalističkih društvenih odnosa sa svim njihovim pratećim elementima kao što su višepartijski sistem, dakle, pluralizam političkih interesa, a i mnogo jači privatni kapital u pozadini i grupnovlasnički odnosi. Mi iz toga i onako nismo izišli, jer u nas su još snažni elementi državnog, grupnog i privatnog vlasništva u odnosu na sredstva za proizvodnju i naš ukupan rad je još nisko podruštvljen. Sredstva za proizvodnju nisu još zadobila puni društveni karakter i slobodu svog razvoja u onom smislu kako je Engels pisao još u »Antidühringu«.

- Zašto se govori da je vladanje kod nas postalo ili postaje sve više stvar pojedinaca ili uskih grupa, a politika sve manje jedan kolektivni proces?

- Pojam »vladanje« trebalo bi razjasniti. Imali smo jednu plebejsku revoluciju sa socijalističkim ciljevima na njenoj zastavi, i jedno dubinsko sudjelovanje širokih narodnih masa u toj revoluciji kada je trebalo rušiti staro društvo. To je ona snaga narodnih masa, koja je došla do izražaja u našoj NOB-i i o kojoj je E. Kardelj pisao analitičke tekstove već 1945.

U razdoblju revolucionarnog etatizma sve je u svoje ruke zgrabila država, koja je, i pored federativnog uređenja, bila snažno centralistički uređena i u kojoj je glavni arbitar postao sloj državno-partijske birokracije. U kasnijem momentu razvitka taj je sloj potiskivan od jednog sloja tehnobirokracije, koja je izrastala u ime same privrede i samoupravljanja i koja se također rasporedila po društvenim institucijama od dna do vrha društva, ispreplela s ovim, da se tako izrazim, klasičnim slojem, državnom birokracijom, i stoga možemo govoriti da je to danas jedan možda jedinstven sloj tehnobirokracije. Njega bi trebalo pobliže locirati, opisati mu ge-

nezu i dati mu čak i kvantifikaciju, što zahtijeva opsežnu elaboraciju. A mi u ovom razgovoru u to ne možemo ulaziti.

No, posrijedi je i činjenica da smo imali snažnu monolitnu partiju, na čijim vrhovima su bile snažne ličnosti našeg radničkog i komunističkog pokreta, koji su bili izvanredni revolucionarni praktičari, a nekolicina njih i snažni teorijski kapaciteti. I dok su oni bili na društvenoj sceni mi smo manje opazali probleme vođenja društva. Bili smo skloni da im u ponečem pripisujemo i karizmatsku ulogu.

Njihovim odlaskom sa scene najednom se pokazalo da u svim tim krizama imamo i krizu rukovođenja, a da taj naš sistem, recimo, pravni, proizvodi sada ili brine se o njegovoj primjeni 80.000 pravnika, da naš ekonomski sistem i njegovu funkcioniranje opslužuje 100.000 fakultetski obrazovanih ekonomista, da proizvodnju organizira na stotine hiljada inženjera... I iskrsava pitanje: da li doista na vrhovima svih tih stručnih i društvenih piramida stoje moćni pojedinci, koji ne daju tim snagama da se razmahnu, ili su sve institucije toliko ukrućene pa im ne daju da dođu do izražaja, ili je stvar doista u tome da o svemu može odlučivati i naređivati nekoliko ljudi u jednom općinskom ili centralnom komitetu. Stvari ipak nisu tako jednostavne.

- Ipak, tko su naši tehnobirokrati danas?

- Saint Simon je prvi zapisao socijalistički ideal: da svi ljudi počinju upravljati svojim stvarima, čemu je uvjet da nitko od njih ne upravlja drugim ljudima.

Mi možemo kazati da u postojećoj podjeli rada u našem društvu tehnobirokratskim elementima pripadaju svi oni pojedinci - a ne radi se o desetini ili stotini pojedinaca, nego se radi o rasporedu društvenih klasa i slojeva u društvenoj podjeli rada - koji u svom svakidašnjem radu i životu mogu upravljati i drugim ljudima, zbog toga što društveni odnosi još nisu takvi da je moguće samo istinsko upravljanje svih ljudi svojim ljudskim stvarima, svojim ljudskim svijetom, a ne više i komandiranje jednih ljudi drugima.

Nešto više o tome ne mogu reći u novinskom razgovoru. Potrebno je mnogo više prostora. /

- Je li kod nas prisutan strah da se ne dira ništa kako se ne bi dovelo u pitanje sve? Ovo pitam zato što se puno govori o promjenama, o potrebi preokreta, a s druge strane suočavamo se da je nekih pomaka premalo?

- Postoji veliki strah od promjena, koji je prirodan i postoji u svakom društvu. Svatko tko se osjeća, opravdano ili neopravdano, ugrožen bilo kakvom promjenom njezin je protivnik. A kod nas se stvari kompliciraju i time što nasuprot tom dosta velikom strahu od promjena imamo patološko zagovaranje promjena, a da one nisu jasno sagleđane i definirane: ili se nude apstraktne promjene ili promjene koje naprosto savjetuju uključivanje u svjetsku podjelu rada i u naučno-tehnološku revoluciju, a da pobliže ne utvrđuju i ne osiguravaju i pretpostavke tog uključivanja, pa se onda odigrava prividna podjela, da su tobože, neki za promjene, a neki nisu, a svi se zaklinju u promjene i daju tim promjenama različite predznake, te često spominju promjene reda radi, i ne znajući o kakvim je promjenama riječ i za kakve se promjene sami zalažu.

Po nekima, iluzija je i smiješno zagovarati ulogu nekakve radničke klase kao skupa manuelnih radnika, a što, doduše, da dodam, radnička klasa ni kod nas već poodavno nije i nije samo to. Po drugima, treba do kraja otpisati klasičnu birokraciju pa i tehnokraciju, koja je postala konzervativna i osloniti se na tzv. scijentokraciju, na pamet društvenih elita, kojoj bi većina društva povjerala to da je vodi i usrećuje.

To su sve stare rasprave o odnosu elita i masa, vođa i amorfni gomila, klasa i pojedinih elitnih segmenata društva, itd.

No, ako sve ovo što sam rekao apstrahiramo i stvar lociramo pobliže na politički život u ovom trenutku, onda bih rekao da na društvenim položajima od radne organizacije i općina do federacije imamo i relativno mnogo ljudi kojima je samo do toga da se održe tu gdje jesu i koji u sebi boga mole: samo neka ovako potraje dok sam ja tu i da ne bude gore! Riječ je onda o tome da taj segment ljudi, koji nije više sposoban ni za kakav rizik, ni za kakvu viziju, ni za kakvu bitku za promjene, što prije maknemo sa društvene scene na svim razinama društvenog odlučivanja.

- Koliko je prisutan proces socijalnog raslojavanja našeg društva, dezintegracije radničke klase, a time i samoupravljanja i da li se može govoriti o tim tendencijama?

- Procesi socijalnog raslojavanja uzeli su maha, a usporen je, pa i gotovo potisnut, njemu suprotan proces socijalne homogenizacije u smislu poistovećivanja svih naslijeđenih društvenih slojeva s radničkom klasom.

Naime, naše se društvo može razvijati u pravcu da svi pripadnici društva postanu radnici a da se pri tom

radnika, dakako, više ne može svoditi samo na manuelnog izvršioca, već on postaje intelektualac proizvodnje. To je tendencija poradničenja društva, koja je zapisana i u našim programskim dokumentima. Naš Ustav počiva na distinkciji radnika i radnog čovjeka, pri čemu se teži tome da se radnik i radni čovjek stope, a to znači da i sam radnik prestane biti čovjek klase. Dokle god ljudi pripadaju različitim klasama, i radnik je, u Marxovu smislu, ropsko i prezreno biće.

U nas je počeo historijski proces spajanja radnika sa sredstvima za proizvodnju i u tokovima socijalističkog samoupravljanja naša radnička klasa, kao ni jedna druga konkretna radnička klasa u svijetu, stječe neke specifičnosti. Ona se u isto vrijeme i dalje formira u nedovršenim procesima industrijalizacije i urbanizacije i radi na svom vlastitom dokidanju - ukoliko se razvijaju ti odnosi koji radnika u društvenom položaju izjednačavaju s ostalim pripadnicima društva; dalje, ona počinje organizirati proizvodnju kao sam sebi kapitalista - u onom smislu, o kojem Marx piše u III svesku »Kapitala« - i počinje spajati rad i upravljanje. Ali u jednom dubljem historijskom smislu to su tek počeci jednog procesa poradničenja društva, koji pretpostavlja i intelektualizaciju radničke klase, tj. sadrži tendenciju da se radnička klasa izjednači sa cjelinom društva, što je jednako i postizanju besklasnosti.

Međutim, suprotan tom procesu je proces razradničenja: da se socijalna struktura mijenja i društveni odnosi u isto vrijeme konstituiraju tako da sve veći broj pripadnika društva želi pobjeći u tzv. srednje slojeve, koji bi bili - po ovoj ili onoj osnovi - povlašteni u odnosu na radnike. I osobna perspektiva se sagleđava u tome da pobjegneš u srednje slojeve i da napustiš sudbinu i budućnost radnika.

- Zašto?

- Naš sistem obrazovanja, koji ne uspijevamo dublje promijeniti, sistem vrednota i sve ono što se događa u raspodjeli materijalnih i duhovnih dobara, zatim trendovi koji su određeni našom povezanošću sa svijetom, te ekspanzijom potrošačkog društva i njegove psihologije, vodili su tome da i kod nas bujaju srednji slojevi. Naš istaknuti intelektualac E. Peratoner sve te slojeve zove malograđanskom klasom i promatra ih kao frakciju svjetske malograđanske klase koja je tu, i na našoj sceni, i ne da se lako potisnuti. Ona je tu kao svojevrsan socijalni blok, a ne i kao neka klasa antagonistička radničkoj klasi u smislu podjele na kapitaliste i radnike iz 19. stoljeća, ili i u našim političkim pobjedama soci-

SEMINARSKA KNJIŽNICA

Signatura _____

17

jalističke revolucije. Ti srednji slojevi kao konglomerat, koji možemo – ako hoćete – zvati i malograđanskom klasom, koče razvoj društva u pravcu koji je normiran u Ustavu i na kolosijeku udruženog rada, vizije kretanja u susret asocijacije slobodnih proizvođača. A ti su srednji slojevi uvelike osvojili iznutra i Savez komunista!

Oko toga se zapravo vodi klasna borba, vodi se – ako ćemo je prevesti na jezik Marxove političke ekonomije ili bolje reći marksističke kritike političke ekonomije – oko toga tko odlučuje o minulom radu i kako se regulira živi rad u društvu, da li je subjekt toga onaj tko troši svoju radnu snagu, tko obavlja živi rad pa uspostavlja kontrolu i nad minulim i tekućim radom, ili su to još slojevi koji izrastaju iz neprevladanih oblika kapital-odnosa i preostale klasne podjele.

Ukratko i najjednostavnije: radi se o daljnjoj likvidaciji kapital-odnosa, a to znači i svih onih slojeva koji u društvenoj podjeli rada i svoj osobni i svoj materijalni položaj i svoju poziciju u prisvajanju materijalnih i duhovnih dobara društva vuku iz odnosa s naslova vlasništva i vladanja nad drugim ljudima više nego iz odnosa u samom radu i iz radnog doprinosa.

– No, nismo li time dodirnuli pitanje: a što se to događa sa socijalizmom u našoj zemlji? Jednom riječju, koje su karakteristike jugoslavenskog socijalizma danas? Da li je on prazna forma, parola, da li on prolazi ili na nekim zasadama, na kojima je dosad građen, pada?

– Kod nas se proširilo uvjerenje da socijalizam nigdje u svijetu nije uspio, pa, eto, ni kod nas. I da to nije prava trasa historije.

U listu omladine Jugoslavije nedavno je na prvoj stranici, kao udarni aforizam, izišla parola »Živjeli bismo ko bog samo da nismo u socijalizmu!« To pomalo indicira to raspoloženje i uvjerenje.

Postoje i razrađuju se, već i pod firmom učenosti, parole da je socijalizam svugdje napustio svoje ideale i da je danas tek praksa pukog preživljavanja, jedno pragmatično tapkanje za novim rješenjima koja ne može naći – ni u tehnologiji ni u društvenim odnosima – a koja bi nadmašivala kapitalistički svijet i njegove oprobane recepte i vrednote.

Vjera u socijalizam je donekle poljuljana i na našoj jugoslavenskoj sceni, iako su narodne mase i radnička klasa još dubinski vjerne titovskim tradicijama i titovskom kursu revolucije, pa i unatoč činjenici da mi preko noći nismo uspjeli, a ni mogli promijeniti svijet ona-

ko kako smo, možda naivno, u ranijim trenucima sanjali.

Novo se društvo ne može izgraditi za tri mjeseca, tri godine ili deset godina. Bit je ipak u tome da smo i u svijetu i u nas pred stvaranjem jednog novog ljudskog društva i moramo biti spremni i sposobni da se za to borimo.

Ako iz tog ugla, iz ugla epohalnih kretanja, promatramo ulogu jugoslavenske revolucije i jugoslavenskog socijalističkog razvitka, moramo ipak konstatirati, da, usprkos svim deficitima i promašajima, mi još uvijek ostajemo jedno žarište novih rješenja. Mnoge tekovine našeg razvoja su dragocjene i mislim da su za nas nepo- ništive.

Uzmimo pretpostavku: kad bi se preko noći, dekretom ili zavodjenjem nečije diktature ili importom ovdje čisto kapitalističkih rješenja ili čisto državno-socijalističkih rješenja, poništilo ono što je naš socijalizam dosad ostvario, kakva bi bila masovna psihološka ljudska reakcija. Da li bi se netko ovdje složio s privatnim vlasnicima kapitala, krupnog kapitala, da li bi ih primio raširenih ruku? Ili, da li bi se složio i koliko – ima i takvih – da li bi to bila masovna činjenica da se ljudi slože s uvođenjem jedne svemoćne države, koja u svim detaljima kontrolira privredni i duhovni život, to više kada takva uloga države slabi i tamo gdje se državni socijalizam konstituira kao najsnažniji?

– Zašto se onda širi raspoloženje ili se barem ono nameće da je Jugoslavija u većoj krizi nego ijedna zemlja u suvremenom svijetu?

– Barem pedeset zemalja danas imaju veće i ekonomske i društvene teškoće od naše zemlje. To nas, dakako, ne tješi. Imamo dovoljno razloga da sa stanjem u našem društvu budemo krajnje nezadovoljni. No, rekao bih da se u našem mentalitetu od pobjede NOB naovamo dogodio jedan paradoks. Naš (jugoslovenski) čovjek je, vjerojatno, danas na prvom mjestu u svijetu po sposobnosti i spremnosti da gradi vlastito društvo. To je poprimilo čak i patološke crte. A meni se čini da je naš čovjek u biti optimističan, usprkos teškoćama i usprkos svojoj velikoj ljutnji i verbalnoj kritici svega oko sebe i svačega u društvu, a da, doduše, sama sebe i ne kritizira, nego se osjeća pravednikom i stradalnikom.

Taj naš čovjek misli da je ipak bolje nego što to u kritici iznosi. Često to i ljude iz svijeta zavara. Po našim pričama, po našoj dramaturgiji problema koje imamo, mnogi u svijetu iz dana u dan iščekuju kada ćemo definitivno propasti ili se kao zemlja raspasti, a mi u svojoj

nutrini mislimo – u velikoj većini – da smo mi ipak mnogo stabilniji i da nam je bolje nego što svaki dan same sebe i druge uvjeravamo.

Mislim da je to, koliko god je paradoksalno pa pomalo i perverzno, zapravo dobra stvar: u biti je stimulativan taj veliki nesklad između naše strahovite kritike društva i svega u društvu i našeg duboko pritajenog, ali pouzdanog uvjerenja da stvari i nisu tako loše i da će ovaj narod živjeti i da ćemo mi izdržati na osnovnoj trasi revolucije koja je počela prije pola stoljeća.

Dakako, tu se radi o većinskom uvjerenju i raspoloženju, a ne o stopostotnom. Jer, imamo manjinske segmente društva kojima je sve ovo što se u našoj zemlji događalo i događa, još uvijek jedna groza i koji sanjaju neko drugo društvo, neki pravedni socijalizam koji nigdje ne postoji ili postoji samo kao njihova iluzija da u nekoj drugoj zemlji postoji ili pak neki svijet društvenih sloboda i obilja, kao da također taj svijet doista postoji negdje drugdje.

Verbalna kritika, dakako, sama po sebi ne mijenja društvene odnose. Radi se o tome da se stvarno pokrenu snage koje jedine mogu provesti promjene na pravcu naših osnovnih socijalističkih opredjeljenja. A to je klasno pitanje, pitanje uloge radničke klase i radnih slojeva društva kao subjekta.

– Druže Šuvar, mislim da bismo mogli reći nešto o partijskim stvarima. Postavio bih pitanje: kakvo je partijsko danas i sutra? Da li je Savez komunista – kako se tvrdi – suočen sa krugom vlastite nemoći, više zabavljen sam sa sobom, osobito u rukovodstvima, nego što pruža odgovore i mobilizira članstvo i mase za izlazak iz krize?

– Savez komunista danas ima oko dva miliona članova. No, u našoj zemlji ima i 16 milijuna punoljetnih građana, koji nisu članovi Saveza komunista, a koji imaju pravo na sudjelovanje u društvenom životu: odlučivanje, samoupravljanje i izjašnjavanje o svemu što određuje svakidašnjicu čovjeka, a i društveni razvoj.

Mislim da je jedan od problema Partije, možda i glavni, što je razvila kod sebe iluziju da ona može sve i da odgovara za sve. Gotovo kao da je na snazi stara trockistička parola, parola Četvrtе internacionale: »Sa Partijom mi smo sve, bez Partije mi smo ništa!«

Kada analizirate sastav rukovodstava svih društveno-političkih organizacija, zatim delegatskih tijela u društveno-političkim zajednicama, svih specifično odgovornih institucija društva, onda vidite da su na ključnim mjestima članovi Saveza komunista. Tu smo išli

korak natrag od NOB-a naovamo. Bitka za mnogo veće sudjelovanje, da ih nazovemo starim nazivom, vanpartijaca u samoupravnom društvenom životu, utoliko je danas ključna. Oni se ne smiju osjećati kao građani drugog reda.

Moramo u tom smislu rasterećivati Savez komunista od odgovornosti za sve, a istodobno smanjivati monopol njegovih članova na zaposjedanje ključnih društvenih funkcija. Kao što je rečeno u zaključcima 16. sjednice CK ŠKJ, razvoj socijalizma u našoj zemlji nije samo stvar Saveza komunista. Samo njegovom snagom i snagom njegova članstva socijalizam u našoj zemlji ne može osigurati svoju trajnu perspektivu.

To je prva činjenica koja, mislim, tjera na razmišljanje i ne samo na razmišljanje nego i na mijenjanje ponašanja i štošta u praksi društvenog života. Druga je da mi u samom Savezu komunista imamo dominaciju prvenstveno jednog sitnočinovničkog elementa, a da je potisnut – relativno potisnut – od utjecaja i odlučivanja, koliko god se mi borili za strukturu rukovodstva, industrijski radnik i neposredni proizvođač i da su potisnuti najkreativniji dijelovi društva u sferama kulture, umjetnosti i nauke.

Partijski aparat, a sve više i partijski život, nosi jedan direktorsko-poslovodni elemenat, zatim elemenat sitnog činovništva, koji često zaposjeda funkcije partijskog rukovođenja, i jedan sloj koji je popunjavao partijski aparat od oslobođenja do danas, kroz njega se vrtio, prolazio i raspoređivao se na druge dužnosti i u druge institucije.

Imamo sada na društveno odgovornim dužnostima možda svega stotinjak ljudi koji su isključivo profesionalni politički funkcioneri sve od drugog svjetskog rata naovamo. No, nešto su brojniji oni koji su ušli u taj politički aparat i život možda prije dva ili tri decenija. Često su i oni bivši radnici. Radnik, uprkos svim našim nastojanjima da se vrati na mjesto odakle je došao u partijski, sindikalni ili kakav drugi aparat, još često pokušava, a dijelom i uspijeva, da se prošverca u taj birokratski sloj, a da i dalje paradira da je radnik, premda je bivši radnik.

Savez komunista nema inače mnogo izbornih funkcionera i nije neki veliki problem brojnost partijskog aparata, već to što nam čitava Partija sve više funkcionira kao inertan aparat i što u načinu i sadržaju rada nema mnogo toga što bi posvjedočilo da se radi o pokretu a ne o pukom mehanizmu, koji se u svemu izjašnjava, o svemu pokušava odlučivati i za sve preuzimati odgovor-

nutrini mislimo – u velikoj većini – da smo mi ipak mnogo stabilniji i da nam je bolje nego što svaki dan same sebe i druge uvjeravamo.

Mislim da je to, koliko god je paradoksalno pa pomalo i perverzno, zapravo dobra stvar: u biti je stimulativan taj veliki nesklad između naše strahovite kritike društva i svega u društvu i našeg duboko pritajenog, ali pouzdanog uvjerenja da stvari i nisu tako loše i da će ovaj narod živjeti i da ćemo mi izdržati na osnovnoj trasi revolucije koja je počela prije pola stoljeća.

Dakako, tu se radi o većinskom uvjerenju i raspoloženju, a ne o stopostotnom. Jer, imamo manjinske segmente društva kojima je sve ovo što se u našoj zemlji događalo i događa, još uvijek jedna groza i koji sanjaju neko drugo društvo, neki pravedni socijalizam koji nigdje ne postoji ili postoji samo kao njihova iluzija da u nekoj drugoj zemlji postoji ili pak neki svijet društvenih sloboda i obilja, kao da također taj svijet doista postoji negdje drugdje.

Verbalna kritika, dakako, sama po sebi ne mijenja društvene odnose. Radi se o tome da se stvarno pokrenu snage koje jedine mogu provesti promjene na pravcu naših osnovnih socijalističkih opredjeljenja. A to je klasno pitanje, pitanje uloge radničke klase i radnih slojeva društva kao subjekta.

– Druže Šuvar, mislim da bismo mogli reći nešto o partijskim stvarima. Postavio bih pitanje: kakvo je partijsko danas i sutra? Da li je Savez komunista – kako se tvrdi – suočen sa krugom vlastite nemoći, više zabavljen sam sa sobom, osobito u rukovodstvima, nego što pruža odgovore i mobilizira članstvo i mase za izlazak iz krize?

– Savez komunista danas ima oko dva miliona članova. No, u našoj zemlji ima i 16 milijuna punoljetnih građana, koji nisu članovi Saveza komunista, a koji imaju pravo na sudjelovanje u društvenom životu: odlučivanje, samoupravljanje i izjašnjavanje o svemu što određuje svakidašnjicu čovjeka, a i društveni razvoj.

Mislim da je jedan od problema Partije, možda i glavni, što je razvila kod sebe iluziju da ona može sve i da odgovara za sve. Gotovo kao da je na snazi stara trockistička parola, parola Četvrtе internacionale: »Sa Partijom mi smo sve, bez Partije mi smo ništa!«

Kada analizirate sastav rukovodstava svih društveno-političkih organizacija, zatim delegatskih tijela u društveno-političkim zajednicama, svih specifično odgovornih institucija društva, onda vidite da su na ključnim mjestima članovi Saveza komunista. Tu smo išli

korak natrag od NOB-a naovamo. Bitka za mnogo veće sudjelovanje, da ih nazovemo starim nazivom, vanpartijaca u samoupravnom društvenom životu, utoliko je danas ključna. Oni se ne smiju osjećati kao građani drugog reda.

Moramo u tom smislu rasterećivati Savez komunista od odgovornosti za sve, a istodobno smanjivati monopol njegovih članova na zaposjedanje ključnih društvenih funkcija. Kao što je rečeno u zaključcima 16. sjednice CK SKJ, razvoj socijalizma u našoj zemlji nije samo stvar Saveza komunista. Samo njegovom snagom i snagom njegova članstva socijalizam u našoj zemlji ne može osigurati svoju trajnu perspektivu.

To je prva činjenica koja, mislim, tjera na razmišljanje i ne samo na razmišljanje nego i na mijenjanje ponašanja i štošta u praksi društvenog života. Druga je da mi u samom Savezu komunista imamo dominaciju prvenstveno jednog sitnočinovničkog elementa, a da je potisnut – relativno potisnut – od utjecaja i odlučivanja, koliko god se mi borili za strukturu rukovodstva, industrijski radnik i neposredni proizvođač i da su potisnuti najkreativniji dijelovi društva u sferama kulture, umjetnosti i nauke.

Partijski aparat, a sve više i partijski život, nosi jedan direktorsko-poslovodni elemenat, zatim elemenat sitnog činovništva, koji često zaposjeda funkcije partijskog rukovođenja, i jedan sloj koji je popunjavao partijski aparat od oslobođenja do danas, kroz njega se vrtio, prolazio i raspoređivao se na druge dužnosti i u druge institucije.

Imamo sada na društveno odgovornim dužnostima možda svega stotinjak ljudi koji su isključivo profesionalni politički funkcioneri sve od drugog svjetskog rata naovamo. No, nešto su brojniji oni koji su ušli u taj politički aparat i život možda prije dva ili tri decenija. Često su i oni bivši radnici. Radnik, uprkos svim našim nastojanjima da se vrati na mjesto odakle je došao u partijski, sindikalni ili kakav drugi aparat, još često pokušava, a dijelom i uspijeva, da se prošverca u taj birokratski sloj, a da i dalje paradira da je radnik, premda je bivši radnik.

Savez komunista nema inače mnogo izbornih funkcionera i nije neki veliki problem brojnost partijskog aparata, već to što nam čitava Partija sve više funkcionira kao inertan aparat i što u načinu i sadržaju rada nema mnogo toga što bi posvjedočilo da se radi o pokretu a ne o pukom mehanizmu, koji se u svemu izjašnjava, o svemu pokušava odlučivati i za sve preuzimati odgovor-

nost, na sve utjecati, a da se u suvremenom društvenom trenutku tako više ne može.

– Spomenuli ste pitanje inteligencije i kulturnih stvaralaca. Možete li odrediti odnos Partije i inteligencije danas? U kojem se odnosu oni danas nalaze odnosno kako stvari stoje s inteligencijom i intelektualcima?

– Po mnogima, jedan je od osnovnih problema našeg društva tobožnji sukob Partije i inteligencije. No, za nas nije presudan odnos Partije i inteligencije, nego odnos partije i klase, a inteligencija nas mora zanimati u kontekstu toga koliko ona ulazi u klasu, ili, ako hoćete, drugim riječima: kako da radnik postane intelektualac, kako da svaki čovjek kreativno radi i živi.

Od oslobođenja naovamo kod nas su se silno množili društveni slojevi koji sebe svrstavaju u inteligenciju, ali su ostali u ovom ili onom elementu odijeljeni od radničke klase. Radnička klasa, premda je veoma mnogo postigla u podizanju svog obrazovnog i kvalifikacijskog nivoa, još uvijek nerijetko na te slojeve inteligencije gleda kao na nešto drugo, kao na nešto što ima povoljniju životnu sudbinu i perspektivu i što je povlašćeno u društvenom položaju i raspodjeli materijalnih i duhovnih dobara.

Stvar je u tome da socijalizam svojim dosadašnjim razvojem na našem tlu nije mnogo učinio i postigao na planu dokidanja društvene podjele rada na intelektualni i manuelni, proizvodni i neproizvodni, potreban rad i višak rada, izvršiteljski i naredbodavni, pa se pojedini slojevi inteligencije još uvijek reproduciraju u otuđenim sektorima ukupne društvene proizvodnje i u vlastitim rezervatima. U njima se osjećaju sve nespokojnije, osjećaju da gube na svom elitističkom položaju i ulozi. Odatle izriču pritužbe i optužnice na društvo i na sam Savez komunista.

S druge strane, mi ipak ne smijemo smetnuti s uma ključnu činjenicu da se na stotine hiljada ljudi s fakultetskim i višim obrazovanjem u svom dnevnom načinu života, rada i odlučivanja, pa i u materijalnom položaju, poistovjetilo s radničkom klasom, bar s njenim najrazvijenijim dijelovima, sa već milijunskim kvalificiranim i visokokvalificiranim radništvom.

Što se tiče prisutnosti inteligencije u Savezu komunista, čini mi se da već sada onih ljudi, koje svrstavamo u grupu stručnjaka, ima u Savezu komunista gotovo onoliko koliko i neposrednih proizvođača (ako pod neposrednim proizvođačima podrazumijevamo četiri kategorije radnika prema stupnju kvalificiranosti: nekva-

lificirane, polukvalificirane, kvalificirane i visokokvalificirane).

Oko 80 posto novinara su članovi Saveza komunista, većina prosvjetnih radnika također, čak i većina od oko 30.000 naučnih radnika. A slabija je zastupljenost među umjetnicima. Štoviše, u jednom našem društvu književnika najmlađi član SK ima 55 godina! U nekim umjetničkim profesijama, kao što su glumačke, muzičke, slikarske itd., članovi SK iz mladih generacija mogu se gotovo na prste ruke izbrojiti, što znači da je Partija zapostavila kontakt s njima i bitku za svoju obnovu, svoj utjecaj i prisutnost u tim osjetljivim segmentima kreativne inteligencije.

No, da spomenem i još jedan momenat: razliku između pripadnika sloja inteligencije i intelektualca kao onog koji proizvodi ideje i bori se za ideje u društvu, a to vrši pomalo i kao svoju profesiju. To je, recimo, teoretičar u društvenim naukama, istraživač u prirodnim naukama, umjetnik itd. Ta prisutnost tog i takvog intelektualca u Savezu komunista čini mi se da je decenijski slabila.

– Recite, zbog čega je postalo u modi da upravo takva vrsta intelektualaca, rekli bismo danas više voli, ili, isplati li mu se, ne znam, više voli pljučkati na Partiju, nego se uključiti u njezine akcije?

– Tome je vodila izolacija takvog segmenta inteligencije u posvećene institucije, koje nismo dovoljno povezali s društvenom proizvodnjom i društvenim životom, već su one manje–više zadržale svoje klasične uloge iz starog društva. Samoupravljanje je uvođeno u naučne, obrazovne, kulturne institucije, ali često na jedan mehanički način i vodilo je unutra jačanju činovničkog elementa i mediokritetstva, osrednjosti, te vulgarizaciji i komercijalizaciji svojih načela. A prema materijalnoj proizvodnji i cjelini udruženog rada te su institucije ipak i dalje ostale osamostaljene, neintegrirane, povezane samo preko državne brige, ili ako je ta državna briga iščezavala onda preko novouspostavljenih sizovskih veza i preko političkih proklamacija u društveno-političkim organizacijama. Taj je intelektualac onda sebe počeo promatrati kao izoliranog i nadmoćnog čovjeka, koji je prepušten sebi, omalovažavan i od Saveza komunista i od društva, sputavan u svome stvaralaštvu i razmišljanju. To ga je vodilo, prirodno, u poziciju da zauzme ulogu suca čistih ruku, koji s visine rasuđuje o društvu, proglašavajući sebe sviješću i savješću i epohe i društva i svodeći sve društvene probleme na to da se ne

uvažava njegova pamet, njegova snaga kreacije i njegov stvaralački čin.

S druge strane, u samom Savezu komunista sve su lošije prolazili i tretirani ljudi koji imaju samostalnu i britku misao i koji se otvoreno zalažu za prave komunističke stvari, a pri tome ulaze i u žestoku kritiku pokreta iznutra, kao njegovi pripadnici. Pokazuje se da ti prolaze lošije od onih koji zauzmu slobodnomislilačke busije. Partija, ili barem neki vodeći i utjecajni ljudi u njoj, ljudi na funkcijama, s potonjima, naime, počinju pregovarati, tapšati ih po ramenu, udvarati im se, tumačiti da nema ništa protiv njihove slobode stvaralaštva i mišljenja, pa to onda vodi povlađivanju i onim reakcionarnim ideologijama koje ti elitistički slojevi inteligencije danas u našem društvu snažno obnavljaju. Pravi intelektualci, ne u smislu profesije, već u smislu kvaliteta i angažiranosti u idejnoj borbi na Marxov, Lenjinov, ili ako hoćete, i Krležin način, u našem komunističkom pokretu dosta su prorijeđeni i njima ruže ne cvjetaju, na njih kao da se jače motri i njih kao da se više odbacuje nego na one koji danas čine našu antikomunističku ili naprosto malograđansku pozersku estradu.

Intelektualcu koji se danas iz partijskih redova bori za ostvarivanje programa radničkog pokreta i za stratešku liniju politike Saveza komunista nije lako, budući da se partijska politika sve više gubi u pragmatizmu i oportunističnosti, a on često mora intelektualno služiti pojedincima u rukovodstvima koji malo toga znaju i malo čitaju i malo su u istinskom doticaju i sa teorijskim kulturnim i umjetničkim stvaralaštvom, ali mogu još iz klasične poze političkog arbitra da tapšu po ramenu, da se smiješe, da dijele pouke o sektaštvu i dogmatizmu, o čemu inače oni u načelu – i ne samo u načelu, nego i u pojedinostima – nemaju pojma, ali su zauzeti svojom ulogom tehnologa vlasti, koji sve promatraju iz ugla kako da se kao tehnolozi vlasti i održe.

– Znači li to da su intelektualci u Partiji u jednoj izuzetno teškoj ulozi, rekao bih, da su na neki način dvostruko, da tako kažem, napadnuti: ne samo s jedne strane unutar partije, nego s druge strane od ovih, da tako kažem, klasičnih slojeva inteligencije koji su zauzeli svoje samostalne pozicije?

– U dijelu partijskih struktura na njih se nerijetko gleda – to je pomalo i tradicionalno – sa sumnjičavošću, skepsom i pojačanom rezerviranošću i ako se potpuno ne utope u aparat i način razmišljanja i oprobane metode partijskog života, koje su često pragmatičke i

oportunističke, onda neprestano doživljavaju ne samo packe i kritike, već i potiskivanje i onemogućavanje, a, s druge strane, sve više u malograđanskoj javnosti dobivaju tretman tobožnjih staljinista, dogmatika, konzervativaca, slugu i oslonaca režima, apologeta, pobornika statusa quo, za razliku od onih koji su prisvojili tobožnju svjetsku pamet i usrećuju nas svojim receptima...

Ukratko, od Lenjinovih dana naovamo komunistički pokret inače nema baš svijetlu tradiciju gajenja vlastite organske inteligencije.

– Nerijetki ste predmet kritika, pa i žestokih napada u nekim sredstvima informiranja, po tribinama, na ovim ili onim skupovima. Zašto?

– Pa možda i zbog toga što svoja viđenja stvari i pojava iznosim i ne vodeći sam računa da li je to tobože oportuno, da li politički pojedincu donosi poene, kakav je »odnos snaga«, itd.

Mene se inače uvijek lovilo na nekoj mojoj formulaciji ili izjavi, istrgnutoj iz konteksta cjeline mojih analiza (sadržanih, uostalom, i u trinaest objavljenih knjiga) i razmišljanja, koja ovima ili onima nije po čudi. Ovu ili onu formulaciju trgali su mi iz konteksta mojih razmišljanja, pa je to dio sredstava informiranja i dio javnosti davao na velika zvona, pišući svojevrstne optužnice protiv mene.

Godine 1968. i 1969. upozoravao sam na zabrinjavajući prodor hrvatskog nacionalizma. Bio sam tada osuđivan da izmišljam i pogrešno zaključujem. Oko 1980. izišao sam s ocjenom da naša tzv. ljevica (odnosno ultraljevica ili lažna ljevica) postaje naša desnica. Danas je to općenito prihvaćeno, ali se tada na mene zbog te ocjene obrušila žestoka kritika...

Savjetovanje o idejnoj borbi u sferi kulture i stvaralaštva, koje je održano u Zagrebu u maju 1984, poslužilo je dijelu malograđanske javnosti za široku kampanju protiv mene osobno i mnogima da me pokušaju diskreditirati kao staljinistu, sektaša, dogmatu itd. A ja sam se zalagao samo za otvorene metode idejne borbe: reci pop bobu bob, a ujedno i za to da se ne ide na nepotrebna i politički štetna suđenja i na zabrane. Jedno je biti protiv represije na tlu slobode stvaralaštva, a drugo ne libiti se ulaziti u polemiku s reakcionarnim idejama ili s onim tezama i stavovima koji očigledno indiciraju zloupotrebu i slobode stvaralaštva. Meni, a i drugima podmeću da smo za represiju, a ja sam – i vjerujem da imam mnogo istomišljenika – jednostavno protiv raznih reakcionarnih podvala koje kao da već računaju na komplekse manje vrijednosti, defetizma, odbranaš-

tva i nagodbenjaštva u redovima koji bi trebali držati naš komunistički idejni front.

No, da dodam linija tog našeg savjetovanja iz maja 1984. godine sada je prihvaćena u Savezu komunista Jugoslavije, o čemu svjedoči i nedavno općejugoslaven-sko savjetovanje u Beogradu o antisocijalističkim tendencijama i antikomunističkim ideologijama.

– *Postavili bismo Vam jedno pitanje koje je na prvi pogled osobno, ali i nije. Što se krije iza, kazat ću, optužbe ili prigovora da ste vi posljednji bakarićevac? Ima li to šire društvene i političke implikacije?*

– Da uzvratim, a zašto bi to bila optužba, odnosno prigovor, a ne pohvala?

Vladimir Bakarić, njegova napisana i izgovorena riječ, njegov životni opus nije samo za mene značajan već, vjerujem, za mnoge ljude kojima je do istinskog promišljanja sudbine i rezultata jugoslavenske socijalističke revolucije i posebno uloge i vertikale radničkog i komunističkog pokreta u Hrvatskoj. Bakarića sam smatrao i smatram izuzetnom ličnošću našeg komunističkog pokreta u ovih pola stoljeća kako je Tito predvodio snage revolucije u nas. Uz Kardelja i još nekoliko ličnosti, Bakarić je bio najpametnija, vizionarska glava našeg komunističkog pokreta pod Titovim vodstvom, s velikom sposobnošću pronicanja u bit društvenih zbivanja i u opažanju glavnih pravaca revolucionarne akcije.

A krasili su ga skromnost, uvidavnost, osobno poštenje.

Jedan je od najzaslužnijih ljudi da je komunistički pokret u Hrvatskoj u posljednjim decenijama zadržavao svoju čvrstu vertikalu. Čini mi se da je on osobno uvijek vodio računa da su dvije trajne konstante svakog socijalističkog i komunističkog angažmana u Hrvatskoj: prva, biti čist u nacionalnom pitanju, ne negirajući, ne odbacujući vlastitu naciju, nego ukorjenjujući se u njoj, da budeš revolucionarna snaga i druga, zadržati čistoću komunističke linije u Hrvatskoj radi povezivanja i utjecaja na takvu liniju u čitavoj Jugoslaviji.

Bilo mu je strano politikanstvo, nije se znao služiti tehnologijom vlasti radi sitnih politikantskih ciljeva, bio je širokogrudan i veoma demokratičan. Zbog svega toga – kad ste me već ovim pitanjem ponukali – iskazujem, evo, i u ovoj prilici svoje mišljenje o Vladimiru Bakariću i ako me se u tom smislu smatra bakarićevcem, onda se time mogu samo ponositi.

– *Šira javnost i ne zna toliko o vašem pozivu sociologa i sveučilišnog profesora, već Vas svrstava*

u u političare. Svrstavate li i sami sebe u političare?

– U smislu Aristotelova iskaza da je čovjek *zoon politikon*... mislim da je političar svaki čovjek koji se bavi sa *res publica*, javnim životom, nastoji u njemu sudjelovati i na njega utjecati. U tom smislu političar sam od malih nogu.

Ali ako ste mislili na profesiju političara, onda to nisam. Još u toku studija sebe sam izdržavao i bio u radnom odnosu, kasnije sam nastavio rad na Sveučilištu, u institutu i na fakultetu i prošao normalan put od stručnog suradnika – istraživača do naučnog savjetnika i od asistenta do redovnog profesora. Nikada nisam bio u radnom odnosu u političkom aparatu, pa sam i kao član Izvršnog vijeća Sabora jedino primao dodatak na svoj osobni dohodak na Filozofskom fakultetu. U radnom odnosu ostao sam na fakultetu i nakon što sam 1982. izabran u više partijsko rukovodstvo.

– *U javnosti se mnogo govori o demokratizaciji kadrovske politike i ona se zahtijeva. A neki su zasjeli, pa im se ne ide s položaja. Kako na to gledate?*

– Da se razumijemo: poslije silaska s društvene scene Josipa Broza Tita i generacije velikih revolucionara njegova doba, koja je decenijama predvodila našu socijalističku revoluciju, mi više nemamo historijskih vođa revolucije, a niti imamo potrebu da ih stvaramo.

Rukovodstva i rukovodiocce možemo i češće mijenjati. Stvar je, međutim, u tome da se do kraja demokratizira i otvori kadrovska politika. Sada je ipak stanje takvo da pod samoupravnom fasadom i koordinacijom kadrovske politike, uže grupe u općinama, a naročito u republikama, manje u federaciji, sve dogovaraju, povezuju se i došaptavaju, a da šira socijalistička javnost, zatim baza partijskog članstva, radnog naroda i radničke klase, stvarno može relativno malo utjecati da na površinu i u rukovodstva izbiju najbolji i najспособniji.

No, primjećuje se i u ovom razdoblju od XII u susret XIII kongresu SKJ, da jača pritisak socijalističkog javnog mišljenja na kadrovsku politiku i da je sve teže neformalnim grupama u aparatima organizacija i institucija same sebe namještati i probirati po linijama klikaške povezanosti, familijarnosti, oportunitizma, nezamjeranja i poslušnosti. Tu su očigledni – u susret XIII kongresu i neposredno predstojećim biranjima delegata i ljudi u sva tijela sistema socijalističkog samoupravljanja – znaci demokratizacije kadrovske politike.

Ja sam u tom smislu optimist i smatram da je ovo sad jedno prelazno vrijeme i da ćemo mi, kada naiđe isti trenutak za četiri godine, već imati tako demokratiziranu kadrovsku politiku, da će šira javnost i biračka baza izbacivati na površinu najbolje, najsposobnije, najpametnije i najpoštenije.

- Kod nas postoji raspoloženje da su političari krivi za sve, a s druge strane da oni imaju velike privilegije. Što o tome možete reći i ako ih imaju, u čemu se one sastoje, očituju?

- Privilegij je feudalni pojam. Naši političari nemaju pravo nasljeđivanja feuda, niti da djeca nasljeđuju roditelje. Nitko od iole značajnijih političkih radnika nema ni neka sredstva za proizvodnju u svojim rukama. A što se tiče posjedovanja novca i trajnih potrošnih dobara, i među političkim ljudima netko ima više, netko manje, netko je bio pošteniji, netko manje pošten. Bilo je i ima i među njima grabežljivaca, koji se znaju okoristiti i tom svojom političkom funkcijom.

Ja sam za to da u uvjetima, kada je javno mišljenje veoma osjetljivo na socijalne razlike, na posjedovanje dobara, na razinu standarda, na to što je kome dostupno a što kome nije, da se za ljude na politički i društveno osjetljivim funkcijama javno objavljuju svi podaci o njihovim prihodima, o njihovim nekretninama i o tome što imaju, a da se istodobno sprečavaju paušalne dezinformacije i laži, tvrdnje da svi žive kao bubreg u loju, da se svi trpaju u isti koš.

Općenito, mislim da ne samo za rukovodioce, već i za obične članove Saveza komunista moramo voditi računa da li su grabežljivi i da li su što nemoralno prisvojili i moramo čistiti redove Saveza komunista od takvih ljudi.

Dopada mi se to što je partijska organizacija Dalmacije pokrenula raščišćavanje nekih stvari u bespravnoj izgradnji, grabežu, zahvatanju društvene rente, stjecanju bez rada i po drugim nelegalnim osnovama.

- Imate li Vi osobno neke privilegije?

Osobno neke privilegije nemam. Što se tiče novca, osobni dohodak moje supruge i mene dovoljan je za pristojan život, a u posljednjih pet godina nisam morao plaćati porez na prihode. Osjećam privilegiju ako mi za neku izložbu ili kazališnu predstavu pošalju pozivnicu i besplatnu ulaznicu ili ako mi poneki izdavač dostavi besplatno knjigu za koju može očekivati da me interesira.

- Postoje mišljenja da naš komunistički pokret ne pruža šansu rehabilitacije. Tko jednom pogriješi, ne prašta mu se. Ovdje, u Dalmaciji, neki kao karakterističan spominju slučaj Žanko. Što mislite o toj temi rehabilitacije?

- Iskustva iz NOB-a, pa i iz sukoba s Informbirom i neka druga govore u prilog sposobnosti našeg komunističkog pokreta da ljudima pruži šanse rehabilitacije. No, kao da je i ta sposobnost slabila. S jedne strane, naš pokret ne tjera iz svojih redova mnoge koji su se teško ogriješili o njegove norme i ciljeve, a, s druge strane, ako se nekome prišije biljeg, ili ako napravi grešku, »maća« gotovo bez izuzetka mu ostaje i ne pruža mu se šansa rehabilitacije.

A što se tiče slučaja Žanko, ukratko bih ponovio ono što sam više-manje javno varirao i tih godina. Mislim da Žanko u tom trenutku nije dobro shvaćao i postavljao nacionalno pitanje u hrvatskim i jugoslavenskim prilikama. Međutim, on je s pravom upozoravao na jačanje hrvatskog nacionalizma. Atmosfera obračuna s njim na Desetoj sjednici CK SKH 1970. bila je pak neprihvatljiva. O tome je pisao i Dušan Dragosavac u svojoj najnovijoj knjizi, a mogli smo nedavno u novinama pročitati i Kardeljevu kritiku te Desete sjednice CK SKH u svjetlu Žankovog slučaja.

Da usput dodam: na toj sjednici, nisam bio prisutan, jer sam u CK SKH kooptiran nakon 21. sjednice Predsjedništva SKJ, a sam Žanko te i drugovi Jakov Blažević i Rade Pavlović tada su citirali ponešto iz mog tadašnjeg polemičkog teksta protiv hrvatskog nacionalizma i nacionalista »Da li je Hrvatska eksploatirana?«
Za mene osobno Žanko je bio i ostao komunista sa značajnom biografijom revolucionera.

- U čemu se očituju danas antisocijalistički pogledi, pojave i ponašanja? Koji im je zajednički nazivnik?

- Zajednički im je nazivnik da se dovede u pitanje čitav dosadašnji učinak socijalističke revolucije u Jugoslaviji i da se ona obilježi kao promašena, neuspjela, pa i nepotrebna, da se osudi Titova epoha i žigošu on lično i njegova generacija velikih revolucionara kao oni koji su stvari boljeg i humanijeg života na ovim našim prostorima više unazadili nego unaprijedili i da su više radili na lošem uređenju Jugoslavije nego na njenom utemeljenju na socijalističkoj perspektivi i na pravim i trajnim osnovama bratstva i jedinstva, ravnopravnosti naroda i narodnosti, slobode čovjeka, izdizanja radnika u subjekta društva, itd.

U tom smislu antisocijalističko je po svojoj biti sve što na toj liniji obezvređivanja revolucije danas pledira za tzv. autentične alternative, tzv. demokratsku opciju u smislu povratka i restauracije građanskog društva, njegovog sistema više političkih partija i klasičnih sloboda političkog pluralizma, ili pak povratka u birokratsko-etatički sistem svemoćne države i s njom personalno stopljene partije.

Da se razumijemo: nama je potrebno neprestano kritički pretresati tokove i ostvarenja socijalističke revolucije, i to doista ne bi trebalo biti tabu-tema. Sve što je učinio Tito i njegova generacija također može biti predmet kritičkih ocjena, ali jedno je to činiti s pozicije same revolucije da bi se ona kretala naprijed, a drugo je s pozicije odbacivanja revolucije en bloc, u ime povratka na neku predsocijalističku realnost, u ime uskrsnuća, bar napola, nekakve prve Jugoslavije ili stvaranja tzv. treće Jugoslavije, koja bi po jednima bila labava konfederacija nacionalističkih država, a po drugima tako uređena federacija u kojoj bi savezna država ipak držala sve ključne poluge i tako tobože učvršćivala Jugoslaviju kao socijalističku zemlju.

- Koliki su dometi i obujmi nacionalističkih pojava danas? Ima li nacionalizma više danas nego jučer?

- Nacionalistički programi su najpodesniji za svaku kontrarevolucionarnu tendenciju u našim prostorima, i to iz mnoštva historijskih i aktualnih razloga. Nacionalizmu ili nacionalizmima danas pušu u jedra okolnosti da je u nas u republikama i općinama na djelu snažna birokratska uzurpacija i države i samoupravljanja, a da federacija nije i sama prestala biti birokratska, jedino što ona više ne ubire i ne dijeli glavninu društvene akumulacije.

Dokle god je stupanj razvijenosti udruženog rada toliki da u naciji, u republici, pa i u općini odlučuje netko izvan i iznad snaga udruženog radnika i njegovih asocijacija, koje će se povezivati i slobodno djelovati na cijelom jugoslavenskom privrednom prostoru i povezivati se radi izlaska u svijet i bržeg razvoja naših proizvodnih snaga, dotle će glavno uporište nacionalizma biti u birokratsko-etatičkom arbitriranju u bici za teritorijalizaciju viška vrijednosti u Jugoslaviji.

Nacionalizmi su se u tom smislu kod nas jače oglašili šezdesetih godina, u trenutku razvlašćivanja federacije od upravljanja glavinom društvenog viška vrijednosti. Tada se spojio novi birokratsko-etatički nacionalizam sa snagama starog građanskog nacionalizma.

Otada se taj savez čas pridizao čas splašnjavao. U prve društvene teškoće i veću političku nestabilnost nas je uvalio i sedamdesetih godina, a sada, osamdesetih godina to iznova jače narasta.

Oko 1971. godine imali smo posebno snažan uspon hrvatskog nacionalizma kroz njegov program tzv. masovnog pokreta, ali njemu su korespondirali i svojevrsan liberalistički nacionalizam i etatizam u Sloveniji, liberalistička ideologija i praksa »velikih sistema« i centralizacije kapitala u Srbiji, svojevrsan birokratski nacionalizam u Makedoniji, itd.

Danas, u vremenu nakon Tita, kontrarevolucionarnih zbivanja na Kosovu, velikih ekonomskih teškoća, realnog pada standarda onih ljudi koji žive samo od svog tekućeg ili minolog rada, nacionalizmi su posvuda, pa i u Hrvatskoj, stekli obnoviteljsku snagu. Društveni kontekst se u ponečem promijenio, ali u mnogo čemu i nije. Jer, sedamdesetih godina imali smo elemente - jače elemente - jednog nacionalističkog maspoka, a bojim se da se danas već odigravaju začeci elemenata nekoliko, bar pet-šest, nacionalističkih maspoka u Jugoslaviji, i to naš tjera na bespoštednu analizu društvene zbilje i korijena i manifestacija nacionalizma. I bit će neizbježan snažni obračun s nacionalizmom i nacionalizmima u čitavoj Jugoslaviji i u okrilju svake nacije, odnosno u svakoj republici i pokrajini.

- A kako stvari stoje s hrvatskim nacionalizmom danas?

- Pa, i o njemu je bila riječ u odgovoru na prethodno pitanje. U odnosu na njegovu eskalaciju 1971. godine, danas je na otvorenoj sceni tiši, promijenio je taktiku, ali je i jače prisutan ispod žita u osjetljivim institucijama, pa i među dijelom mladih. Tada je bio otvoreno zaposjeo vrlo značajne punktove javnog života, a i prodro u rukovodstva Saveza komunista i drugih društveno-političkih organizacija. U međuvremenu je glavni oslonac našao u dijelu crkvenih struktura i sredina, pa je utoliko kleronacionalizam danas i njegov osnovni najžešći oblik pojavljivanja. Dakako, tu su i tradicionalni nacionalizam malograđanskog purgerskog tipa, pa i »naš« tehnobirokratski nacionalizam, a koji imaju svoju socijalnu osnovu u slojevima privatnik poduzetnika, mešetara, naših socijalističkih birokrata i menadžera, raznih skorojevića. A ima i ispada na liniji čistog ustaškuluka. U sprezi s neprijateljskom emigracijom teži i tzv. internacionalizaciji hrvatskog pitanja.

Nacionalizam bilo čiji, pa tako i hrvatski, ne mora nas zanimati dok je privatna činjenica, stvar nekakvih

opterećenja u ljudskim glavama, već onda kada je javna činjenica i kada kao takav, kao politička činjenica, ugrožava slobode i prava drugih. Na nacionalizam se ne smije žmiriti, ne smijemo mu se dodvoravati, miriti se s njim kao s gotovo legalnim i legaliziranim stanjem duha, ne smijemo dopuštati da se onaj tko je nacionalista i ponaša tako i djeluje. Tu je negdje linija razgraničenja.

Morali bismo danas pobliže analizirati da li je i koliko nacionalistički utjecaj išao u dubinu i širinu društvene zbilje. Ima dosta indicija njegove prisutnosti, kao jedne vrste korova, u dijelovima prosvjete, zdravstva, kulture, sredstava informiranja, sporta, a ponegdje i tamo gdje se na licu mjesta odlučuje o kadrovskim, stambenim i drugim interesima ljudi.

Hrvatski nacionalizam, koliko god inače primitivan po svojim parolama, pokazuje danas, što mu nije bilo svojstvo jučer, i sposobnost suptilne infiltracije i kapilarnog rasporeda, te žilavost u pitanjima jezika, historije, kulture, ekonomije. Išlo mu je na ruku i to što smo mi marksisti i komunisti štošta propuštali i propuštamo činiti na planu brige za hrvatsku kulturu i historiju, za nacionalnu tradiciju i njezinu demistifikaciju i revalorizaciju, u čemu su prve prave doprinose dali primjerice Krleža, Cesarec, Keršovani, Adžija, Bakarić, a da ih nismo na tom putu dovoljno slijedili.

U slučaju krize na čitavom jugoslavenskom planu, koja bi izmakla kontroli organiziranih socijalističkih snaga, i hrvatski nacionalizam bi nas mogao iznenaditi svojom potmulom snagom, kao i srpski i drugi. No, bez tog konteksta može ne samo tinjati već i konstantno trovati duhove, ali samostalna i dovoljno rušilačka snaga ne može biti.

– U novije vrijeme u jednom dijelu, da tako kažem, intelektualnih ljudi pojavljuje se mišljenje da se jača tzv. – što je novi termin – hrvatski unitarizam koji je zapravo znak izvjesne centralizacije brojnih funkcija u republici?

– Hrvatska je po svojoj historiji i kulturi, a i privredno, policentrična zemlja. Ona je, uostalom, nosila još i feudalno–građanski naziv trojednice: Hrvatska, Dalmacija i Slavonija. Hrvatska se zapravo jače integrirala tek kao socijalistička republika u današnjim granicama od drugog svjetskog rata naovamo.

Taj određen proces integracije bio je pozitivan, ali istodobno se mora čuvati policentričnost Hrvatske, koja je i kulturna i socio-psihološka činjenica i kao takva

može i sama biti poticajni razvojni momenat za sva područja naše republike.

Sedamdesetih godina, u doba uspona »maspoka«, htjelo se stvarati jedinstvene hrvatske institucije: na primjer, jedno hrvatsko sveučilište, tradicionalni nazivi Dalmacija, Slavonija potiskivali su se nazivima Južna Hrvatska, Sjeverna Hrvatska, Gorska Hrvatska, itd. Sve su to prizemne manifestacije jednog provincijalnog nacionalizma i ne vode nikamo.

Danas je iluzorno sve centralizirati, ne samo na nivou Jugoslavije i republike, nego i na nivou općine pa, ako hoćete, i na nivou velikih proizvodnih ili kulturnih sistema. Decentralizacija je opći princip suvremenog svijeta, bez obzira na razlike u društvenim uređenjima, i stvar je samo u tome kojim vezama na decentralizaciji graditi integraciju i poželjnu centralizaciju i koncentraciju sredstava, pameti, sposobnosti, razvojnih programa a da to ne bude nametano niti birokratskim dekretom niti samo stihijnim učinkom nekakvog tržišta koje u svojoj dubini počiva na kapitalističkom načelu profita.

Rekao bih da je danas u nas centralizam u ovom smislu u kojem ste me vi pitali jak u svim našim republikama i pokrajinama i da je najteže njega dovoditi u pitanje. Jer, glavni su centri moći, kadrovske rasporeda i odluka o sredstvima, o resursima i ljudima, koncentrirani u vrhovima birokratsko-političkih struktura na razinama republika i pokrajina. Zbog toga nam ni mnoge stvari i u društvu i u Savezu komunista Jugoslavije ne idu onako kako je izvorno zapisano u Programu SKJ, Ustavu i Zakonu o udruženom radu.

– Kad govorimo o nacionalizmu, ponovno se pokreće ili bar neki pojedinci govore da je ponovno prisutno i tzv. srpsko pitanje u Hrvatskoj. Što o tome možete reći?

– Jednom je V. Bakarić naglasio da su Srbi u Hrvatskoj ili srpski narod u Hrvatskoj kao dio moderne srpske nacije bili u ovom stoljeću najnapredniji dio te nacije. To nije, dakako, predodređeno nečim drugim nego njihovom novijom historijom i sudbinom. Bili su u prvim redovima narodnooslobodilačke borbe na tlu Hrvatske i njihove zasluge za revoluciju i za bratstvo i jedinstvo hrvatskog i srpskog naroda na tlu Hrvatske i Jugoslavije su goleme.

Kao što je poznato, NOB je u tom smislu stvorio neke specifične kulturne i političke institucije srpskog naroda u Hrvatskoj. U proteklom vremenu one su pre-stale egzistirati. Popisi stanovništva pokazuju da broj Srba u Hrvatskoj stagnira ili lagano opada, što je rezul-

tat činjenice da u našim seljačkim krajevima, gdje su Srbi pretežno nastanjeni, opada broj mladih. Emigrirali su u gradove, raspršili se, ušli u mješovite brakove, selo se pojačano i prema Beogradu i Vojvodini, a ne samo prema Zagrebu, Rijeci, Splitu i većim centrima u Hrvatskoj.

Posljednji popis stanovništva i njegova pažljivija analiza pokazali su da se za 4,4 posto smanjio udio Hrvata u stanovništvu Hrvatske, a udio Srba za 2,8 posto. A glavni je razlog tome što se udesetorostručio broj nacionalno neopredijeljenih Jugoslavena! No, mnogi su iz toga i na srpskoj strani izveli pogrešne zaključke da se radi o denacionalizaciji i potiskivanju srpskog naroda u Hrvatskoj.

Mi imamo ozbiljne probleme u djelovanju hrvatskog nacionalizma, koji je uvijek na optuženičku klupu izvodio prvenstveno Srbe u Hrvatskoj. Ove stvari oko jezika tek smo u ovom trenutku otvorenije raspravljali, nastojeći potaći sve socijalističke snage posebno na suzbijanje pojava i hrvatskog nacionalizma u stvarima jezika. Potiskivanje ćirilice također je činjenica.

Moramo pažljivo razmotriti problem posebnog gaženja i proučavanja kulture i historije srpskog naroda u Hrvatskoj, uključujući i ponovno stvaranje za to posebnih tijela, pa i određenu, možda, naučnu ustanovu, zavod koji bi se, recimo u sklopu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti ili negdje drugdje, posebno time bavio.

No, kao što sam i ranije naglašavao, bilo bi pogubno ako bismo od srpskog naroda u Hrvatskoj sada stvarali u kulturnom i u političkom pogledu neki corpus separatum. Srbi i Hrvati u Hrvatskoj ne trebaju se dijeliti što se tiče dnevnog života, zajedničke kulture, historije i stručnog napredovanja. Savršeno je svejedno tko je Srbin, a tko Hrvat ako je liječnik ili inženjer. Vrednujemo ga po njegovim sposobnostima. Jedino u određenoj mjeri moramo voditi računa o izboru na najznačajnije političke i društvene funkcije u nacionalno miješanim općinama, a i na razini Republike. Mislim da smo do sada u osnovi o tome vodili računa, premda je bilo lokalnih nesporazuma, a i jednostranosti. Srbi u Hrvatskoj ni u kojem slučaju nisu potinusti u političkom i društvenom životu, a o činjenicama određene zapostavljenosti specifično srpske kulture i proučavanja historije već sam ponešto rekao.

- I da zaključimo: šta nam je činiti da ovo društvo bržim koracima izlazi iz postojeće krize?

- To je najteže pitanje, na koje bih mogao odgovarati toliko da bude dugo kao cijeli prethodni razgovor.

Najkraće: moramo se vratiti bici, u dubini i širini društva, za ulogu narodnih masa i radničke klase kao subjekta na licu mjesta. Izgradili smo složen sistem samoupravljanja, koji hoda često u prazno: papirnat je, kompliciran i preorganiziran. Institucije i sistem su sve nedostupniji čovjeku, iako on na papiru ima sve više prava. O osnovnim ljudskim interesima i o jednostavnim ljudskim stvarima treba odlučivati na licu mjesta, povezanošću Saveza komunista sa drugim socijalističkim snagama i do kraja razgorijevujući energije, sposobnost i odgovornost širokih masa ljudi.

U Savezu komunista postoje shvaćanja, da su privredna i tehnološka pitanja jedno, a idejna nešto drugo. To je veoma opasno i ljudi koji tako misle, a mnogi su i na rukovodećim dužnostima, ipak ne shvaćaju, da nema samotoka, ni stihijnog razvoja socijalizma. Zar, na primjer, i naša inflacija ne pokazuje koliko su razvojna pitanja neodvojiva od idejnih, te od društvenih i klasnih odnosa. Prema tome, naša budućnost može se trasiirati samo na takvom sadržaju socijalističkog samoupravljanja koji sadrži zadatak oslobođenja rada.

Na stari način više ne možemo.

To Partija i organizirane socijalističke snage treba da shvate i onda neće biti razloga za zabrinutost za razvoj našeg društva, za njegovu sposobnost da razvija proizvodne snage i da se Jugoslavija kao mala zemlja sa velikom socijalističkom revolucijom na svojoj zastavi uključuje u svjetske procese stvaranja jednog novog ljudskog društva na epohalnom planu.